

ПО ВЪПРОСА ЗА СТРАТИГРАФИЯТА НА АГОРАТА В НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ

Павлина Владкова

Археологическите разкопки в римския и ранновизантийския град Никополис ад Иструм датират от началото на века. Проблемите на архитектурата, градоустройството, крепостното строителство, както и отделни паметници, открити в града и неговата околност, са били обект на внимание на не един от нашите и чуждите проучватели на материалната и духовната провинциална култура. Сред тях беше и професор В. Велков. Освен големия му труд: "Градът в Тракия и Дакия през късната античност"¹, в който на Никополис ад Иструм и неговата територия е обърнато необходимото внимание, в многобройните си изследвания проф. Велков засяга различни проблеми, свързани най-вече с административните граници на Никополис, като основно се базира на вече известни или новооткрити епиграфски паметници. На проф. Велков се дължи и сключването на договор между Българската и Британската академия на науките за археологически проучвания в Никополис ад Иструм. На базата на този договор през 1985 г. бяха подновени разкопките върху площта на ареята на агората, като основно те имаха за цел изясняване и прецизиране на стратиграфията на архитектурния комплекс. Получените резултати дадоха възможност да бъдат уточнени строителните периоди на ареята. Тук не бива да отминаваме и факта, че българският екип прие английския метод на работа и документиране, който значително помогна както при работата на терен, така и при обработката на придобитите материали.

Разкопките бяха съсредоточени в два сектора.

Сектор 1

Обхваща площта между източната крепида и западния зид на източните магазини северно от източния вход на агората. Като начало тук беше направен стратиграфски профил, от който много добре личаха културните напластявания, разрушенията от опожаряване, късните ями² (обр. 1).

В северната част на сектора, на ниво 70, 42 м ВНМ, което е 2,40 м под нивото на запазената каменна настилка на ареята на агората, беше открита субструкция на зид, граден от ломени камъни, споени с пясъчлив жълт на цвят хоросан. Запазената височина на градежа е 0,27 – 0,29 м. Разкритата част от зид отнасяме към най-ранния строителен период на изграждане на агората, а на датировката ще се спрем малко по-долу.

На ниво 71,00 м ВНМ (т. е. около 0,60 м над ранния зид) беше разкрит глинобитен под. На същото ниво, отчитайки денивилацията на терена от юг към север и южно от източния вход на агората, се откриват също така части от глинени подове на помещения³. За съжаление ограниченият участък, в който се извършват проучванията все още не ни позволява да определим размерите на помещенията, на които принадлежат подовете, а минималният брой находки – тяхното предназначение. Сигурният факт е, че в източната част на ареята на агората, преди да бъде повдигнато нейното ниво и изградена крепидата на източния стилобат и магазините са съществували редица верижно разположени помещения. Субструкцията на техните стени е била изградена от ломени камъни на хоросанова спойка. Ширината им е 0,60 м, а височината 0,40 м. Над каменните основи стените са били изградени от кирпич и измазани с цветна хоросанова мазилка. Откриват се многобройни фрагменти със син, червен, жълт и бял цвят. Помещенията са били унищожени от пожар, което добре личи както от стратиграфския профил, така и от разчистения дебел пласт паднала върху глинените подове покривна конструкция. Интересен е фактът, че нивото на глинобитните подове е еднакво с нивото на улицата, преминаваща източно от агората (cardo № 7), както и с нивото на ранните градежи от сектор 2, на който ще се спрем малко по-долу. Освен това

при проучването на южното крило на сградата, известна като Thermopiratos (заемаща инсулата източно от агората), бяха открити основите на ранната сграда, които по начин на градеж, ширина и дълбочина не се различават от описаните по-горе. Подовите нива също съвпадат. На базата на открития надпис, датиращ изграждането на термоперипатоса през 184/185 г. (по времето на император Комод: 180 – 192 г.), още проф. Т. Иванов логично свързва разрушаването на ранната сграда с нападенията на костобоките през 170 г.⁴ Проучванията в сектор 1 също дават основание да отнесем опожаряването на помещенията към това време. Колкото до тяхното изграждане, бихме могли условно да го датираме през втората четвърт на II век.

През последните години беше открита и източната крепида на агората в участъка между източния вход и северната крепида⁵. Ширината ѝ е 1,80 м, а основите са разкрити до 1,60 м дълбочина. Разрушенията са значителни поради съвременното ограбване на блоковете от стилобата и камъните. При проучванията успяхме да установим, че основите са градени от полуобработени и ломени камъни, споени с песъчлив хоросан. В долната си част те са вкопани, а в горната е оформен лицев градеж. Този факт показва, че над античното ниво на терена първо са изградени основите на стилобата, а след това е повдигнато нивото на агората. Същата последователност на изграждане откриваме и в сектор 2 при строежа на канала, и при помещението, разположено южно от източния вход на агората. При разкопките в западната част на помещението установихме, че върху вкопаните основи следва тесен банкет и във височина основите продължават, но вече с оформена лицева зидария⁶.

В резултат на проучванията на агората до 1985 г. разкопачите изказват мнението, че северният стилобат на агората всъщност е и южен зид на сградата, заемаща северната част на площадния комплекс⁷. Те смятат, че северната крепида продължава в посока изток до западната стена на източните магазини. В приложените планове на т. 1 на “Никополис ад Иструм” от тази част на агората обаче добре личи, че зидът в пространството на източния портик е с различна дебелина от северната и източната крепида,

на fuga с тях и със зида на магазините. При новите проучвания чрез слизване в дълбочина установихме, че се касае за едно значително по-късно по време преграждане. Начинът на градеж на стената значително се различава от откритите до този момент зидове в сектора. Запазена е само субструкцията, която е с ширина 1,65 м и височина 1,15 м. Изградена е чрез вкопаване от ломен камък, споен с хоросан, с примес на голямо количество вар, едри речни камъчета и парчета натрошена строителна керамика. В градежа са използвани вторично и архитектурни детайли. В дълбочина основите се стесняват и на места хоросанът наддава извън градежа. Начинът на градеж, както и ситуирането му спрямо останалите открити досега зидове дава основание да отнесем зида към последния строителен период от изграждането на агората – след средата на V век. Към този период принадлежат и двата зида, очертали се в стратиграфския профил южно от гореописания зид. В такъв случай изказаното мнение, че северният портик на агората е същевременно и южен кораб на първоначалната двукорабна стоа и на по-късната гражданска базилика, следва да претърпи корекции⁸. При първоначалното изграждане, северният портик е бил във вид, какъвто са имали и западният, източният и южният. Под въпрос е и твърдението, че това късно продължение на северната крепида до зида на източните магазини може да издържи тежестта на две йонийски колони⁹. Разкопките категорично доказаха, че преграждането е извършено в един следващ строителен период и неговото предназначение вече не е било да оформя северния портик, а само южния зид на сградата. Интересен е фактът, че при тези късни преустройства и промени в плана и предназначението на комплекса на агората не се извършва промяна на ориентацията. Късните преправки са съобразени със съществуващите основи на по-ранните градежи.

В резултат на проучванията след 1985 г. сме в състояние да потърсим и една нова интерпретация на т. нар. “пиластри”, открити от вътрешната страна на източния и южния портик. Според нас изказаното мнение, че те са изградени с цел подсилване на основите, е неправилно¹⁰. Алогично е при денивילация на терена от запад на изток укрепване да се прави от вътрешната страна. Според

нас се касае за основи, върху които са били поставени каменни плочи и върху тях издигнати постаменти с надписи или статуи. Основание за това твърдение ни дава както малката дълбочина на основите, така и запазените подобни постаменти в западната част на ареята на агората.

Сектор 2

Разположен е в централната южна част на ареята на агората. Обхваща площ приблизително от 150 м². Проучванията тук се проведеха през 1988, 1989, 1996 и 1997 г. Започнати с цел откриване на запазени *in situ* плочи от настилката на ареята на агората, те доведоха до неочаквани резултати, които решават или поставят редица проблеми, свързани с първоначалното изграждане на агората на Никополис ад Иструм и нейната стратиграфия (обр. 2).

За пръв път чрез археологически проучвания в Никополис ад Иструм в този сектор бяха открити следи от тракийско поселение. На ниво приблизително 71,00 м ВНМ бяха разчистени горели петна (огнище?), пепел, дупки от колове и открита груба тракийска керамика. Тези данни и материали заедно с откритите при по-ранни кампании (на същото ниво) 2 бр. тракийски монети от II – I в. пр. н. е. и тракийска фибула дават основание да говорим за съществувало на това място тракийско селище преди основаването на града.

Началото на изграждането на ареята на агората е свързано с подравняването на терена чрез заравняване на по-ранни културни останки, настилането с каменни отломъци (трошляк, по време на издялването и оформлението на архитектурните детайли) и попълването с пръст.

С първата фаза на строителство на агората свързваме откритите през 1988 г. каменни блокове (обр. 3). Три блока с различни размери и дебелина 0,30 м са плътно долепени един до друг и оформят каменен постамент. Общата дължина в посока север-юг е 1,00 м, а в посока изток – запад – 2,00 м. В централната северна част на градежа площ с размери 1,03 x 0,44 м е запълнена с отломъци и хоросан. Блоковете са положени върху каменна основа,

разкрита до дълбочина 1,00 м. Тя е изградена от ломен камък на хоросанова спойка. Стабилно изградените основи, прецизно оформените лица на блоковете и горната им повърхност дават основание да предположим, че върху тях е била издигната статуя или ара. В западната част на ареята на агората, непосредствено до западния стилобат, на ниво, свързано със следващия строителен период от изграждането на агората, е запазен на място постамент, изграден по същия начин. Този факт е доказателство, че между първия и втория строителен период на агората времето е кратко и античните строители използват едни и същи строителни прийоми. Според нас към този първи строителен период трябва да отнесем и открития каменен блок с желязна халка (обр. 3, IV)¹¹. Той е открит източно от постамента и горната му повърхност съвпада с нивото на горната повърхност на постамента. Блокът е запазен на място. При по-късното строителство на канала той е бил на мястото си, защото върху него беше открит дебел пласт хоросан, който смятаме, че принадлежи на хоросаново бъркало, използвано при изграждането на кожата на канала.

Какво е било предназначението на блока с халка? Подобен блок с желязна халка е открит при проучването на форума в Помпей¹². Интерпретация на предназначението му обаче не е направена. От други форумни комплекси от римските провинции подобен пример не ни е известен. Блокове с халки обаче се откриват често при проучвания на светилища¹³. Според нас този факт е съвсем красноречив и веднага дава отговор на въпроса за предназначението на блока с желязна халка от Никополис. Явно е, че тук са били завързвани жертвените животни и извършвани култови ритуали в чест на божество, неизвестно засега.

Единственият движим материал, който беше открит по време на проучванията, са малобройните и в по-голямата си част безлични фрагменти керамика. Независимо от това няколко фрагмента от дъна и устия могат да бъдат датирани със сигурност през първата половина на II век.

За датирането обаче на най-ранния строителен период на агората на Никополис ад Иструм изхождаме преди всичко от логични съждения. Известно е, че градът е основан от император Траян (98 –

117 г.) в началото на II век в чест на победата в дакийските войни. От проучванията и откритите надписи знаем, че в края на управлението на император Хадриан (117 – 138 г.) в западната част на ареята са били издигнати два постамент с статуи на същия император. Т. е. тогава вече нивото на ареята е било повдигнато и източната част на агората изградена. В такъв случай първият строителен период на изграждане на ареята можем да датираме непосредствено след основаването на града и съществуването на ранните градежи да отнесем до края на управлението на император Хадриан. Разбира се, предстоящите в следващите години археологически проучвания ще подкрепят или отхвърлят тази хипотеза.

Нивата на ранния постамент и блока с желязната халка съвпадат с нивата на подовите от глина на помещенията от сектор I на ареята. Следователно последните също трябва да датираме във времето между 106 и 136 година. Надяваме се, че разширяването на сектора ще даде възможност за изясняване на плана и предназначението на тези помещения, разположени в източната част на ареята на агората.

При проучванията през 1997 г. южно и югоизточно от блока с халката и постамент бяха открити четири дупки от колове. Те са с неправилна кръгла форма с диаметър 0,20 до 0,30 м и дълбочина около 0,10 м. Дървените колове са били забити в тях и укрепени с фрагменти от тегули, имбреци и дребни камъни. В резултат на прецизното проучване и документиране¹⁴ беше установено, че дупките за колове са вкопани в пласта, подравняващ терена за първоначалното изграждане на ареята. Следователно те са по-късни от него. Същевременно над тях следва пластът, с който е повдигнато нивото на ареята, за да бъде започнато нейното изграждане през втория строителен период. Вземайки предвид нестабилното укрепване, смятаме, че се касае за леко нетрайно съоръжение (например навес), използвано от работещите по изграждането на агората през втория строителен период.

В продължение на няколко археологически сезона успяхме да разкрием и в няколко участъка да проучим до дъно канала, преминаващ от запад на изток през централната част на ареята на агората (обр. 3, II). Дълбочината му е 2,20 м. Страниците са изгра-

дени от камъни, споени с хоросан, а кожухът от тухли. Дъното е настлано с тухли върху хоросанова подложка. Чрез разкопките в последните години установихме, че страниците на канала са градени чрез вкопаване, а сводът – преди да бъде повдигнато нивото на ареята – факт, който констатирахме и за последователността на изграждане на източната крепида и източните магазини. С други думи, каналът и източната част на ареята на агората са градени едновременно. При разчистването на вътрешността на канала бяха установени няколко пласта на запълване и открити многобройни движими материали. Поради ограничения обем на тази статия тук ще отбележим само, че запълването на канала и края на функционирането му на база на откритите монети и керамика датираме след средата на V век.

В централната част на ареята, върху канала и застъпвайки част от ранния постамент, при разкопките беше открит масивен каменен градеж с неправилна правоъгълна форма и размери север – юг 3,50 и изток – запад 3,98 – 4,40 м (обр. 3, III). Запазената височина е 1,20 м. Т. нар. “каменно съоръжение” е изградено от ломени камъни на хоросанова спойка, като е съобразено с кожуха на канала. Сега запазеното горно ниво (72,52 м ВНМ) е с около 0,30 – 0,40 м под нивото на каменните плочи в западната част на ареята, при западния стилобат и в северната част, при северния стилобат. Най-вероятно предназначението на каменното съоръжение е основа на постамент (според проф. Т. Иванов по време на разкриването му), върху който е била издигната статуя (възможно конна статуя на император). Основите на този постамент са били направени след изграждането на канала и след като било повдигнато нивото на ареята. Т. е. изграждането на каменното съоръжение свързваме с втората фаза на втория строителен период на агората.

В процеса на проучване успяхме да документираме и насипванията върху площта на ареята с цел повдигане на нейното ниво. За съжаление все още не можем да изкажем хипотеза за целта на това повдигане. В никакъв случай то не е случайно. Вероятно е свързано не само с архитектурния замисъл на агората, но и с цялата градоустройствена схема на Никополис ад Иструм. Надяваме се, че археологическите проучвания в следващите години (не само на

ареята, но и в други сектори на града) ще дадат задоволителен отговор на този въпрос.

Голяма част от времето през последните археологически кампании беше отделена за разкриването, проучването и документирането на разрушенията на площта на ареята на агората. Бяха констатирани множество ями с различна форма, размери и пълнеж от различно време. Една част от ямите са резултат от съвременно ограбване на строителен материал. Така например в югозападния ъгъл на сектора беше разкрита яма с правоъгълна форма, на дъното на която се откриха находки от края на миналия и началото на нашия век. Правилната форма подсказва, че оттук е бил изваден голям правоъгълен блок или са били иззети камъните от основата на постамент. Няколко от локализираните ями безспорно са от животни.

Интерес представлява откритата яма с правилна кръгла форма и диаметър 1,00 м (обр. 4). В долната си част ямата се стеснява. Възможно е първоначално в нея да е бил поставен глинен съд (питос), а впоследствие, след неговото изваждане, ямата да е била запълнена с отпадъци и теренът над нея изравнен. В пълнежа се откриха много фрагменти цветна хоросанова мазилка, отговаряща по цвят и структура на мазилките, открити в сектор 1. Малобройните фрагменти керамика се датират в първата половина на II век. Всичко това дава основание да датираме разкритата яма в началото на II в., а времето на нейното запълване да отнесем към края на управлението на император Хадриан, когато повдигат нивото на ареята.

Две други ями бяха разкрити в западната и централната част на сектор 2. Формата им е неправилна, разграничават се по няколко вторични вкопавания и по няколко пласта в пълнежа. Сред откритите находки значение за датирането имат монетите и керамиката. Всички монети са от средата на IV до средата на V век. Към същото време се отнася и керамиката. В ямите се откриват също така и кости на животни, фрагменти строителна керамика, корозирали железни предмети, фрагменти от стъклени съдове, шлака и др. дребни находки – всички със следи от силно опожаряване. Запълването на ямите, на базата на откритите материали, отнасяме след

средата на V век, когато площта на арееята е била разчистена след големите разрушения на хуните. Наличието на шлака ни кара да да мислим, че през IV – първата половина на V век е твърде възможно на това място или в непосредствена близост да са функционирали пещи и работилници. Ако наистина е било така, то очевидно през вече посочения период площадният комплекс на Никополис ад Иструм променя своите функции и върху неговата площ се развива производствена дейност. Изключително голямо количество желязна шлака и стъклени стопилки бяха откривани и при предишни кампании в близост до източния вход на агората и в канала на същото място.

Надяваме се, че така представените резултати от проучванията на арееята на агората на Никополис ад Иструм, макар и обобщени и без детайли и подробности, дават отговор на въпроса за стратиграфията в тази част на града. Съпоставянето им с наблюденията и в други сектори извън площадния комплекс ще допринесе за прецизирането на строителните периоди и ще доведе (убедени сме!) до промени в някои от досега изказаните и приети за абсолютно сигурни становища¹⁵.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Велков, В.** Градът в Тракия и Дакия през късната античност (IV – VI в.). Проучвания и материали. С., 1959. 2. Доп. и прераб. издание: **Velkov, V.** Cities in Thrace and Dacia in late Antiquity. Studies and Materials. Amsterdam, 1977.

² Проучвания през 1989 г. на Р. Иванов и С. Султова. – В: Археологически открития и разкопки (АОР), 1989, 65 – 66; – АОР, 1990, 102 – 103.

³ Проучвания на П. Владкова през 1991 г. – В: АОР, 1991, с. 68.

⁴ **Иванов, Т., Р. Иванов.** Никополис ад Иструм. Т. I. С., 1994, с. 78.

⁵ Проучвания на Р. Иванов и С. Султова през 1989 г. – В: АОР, 1989, 65 – 66.

⁶ **Иванов, Т., Р. Иванов.** Никополис..., с. 70.

⁷ Вж. бел. 6; Иванов, Р., С. Султова. – В: АОР, 1990, 102 – 103.

⁸ През следващите кампании предвиждаме северно от северния портик да бъдат направени сондажни проучвания и да бъдат уточнени строителните периоди на сградата.

⁹ Вж. позоваването в бел. 7.

¹⁰ **Иванов, Т., Р. Иванов.** Никополис..., с. 64; **Р. Иванов, С. Султова.** – В: АОР, 1989, с. 65.

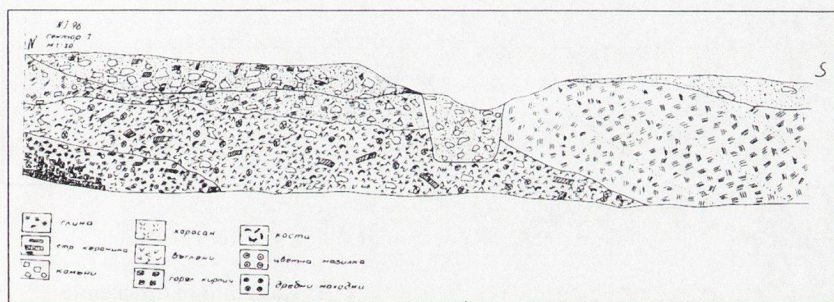
¹¹ **Иванов, Р., С. Султова.** – В: АОР, 1989, 65 – 66.

¹² **Срема, L.** *Architettura romana.* Roma, 1959, p. 193.

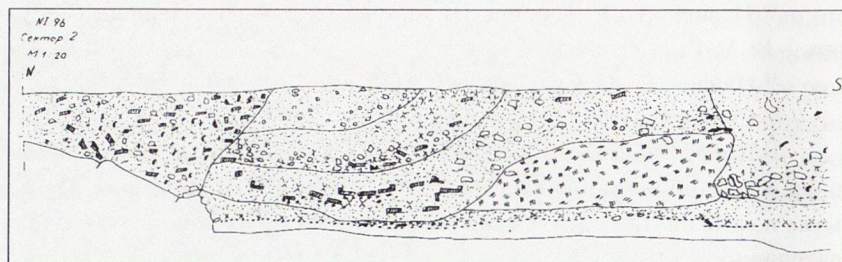
¹³ Подобен блок е открит в светилище край Нове (м. Стъклен край дн. гр. Свищов) и е проучвано от ст. н. с. Върбинка Найденова. На нея дължа и сведенията за други светилища, за което ѝ изказвам голямата си благодарност.

¹⁴ Проучванията през 1997 г. бяха извършени от студенти от Нотингамския университет със супервайзер П. Гест (Бристол, Великобритания). Под неговото ръководство беше изготвена отлична документация на проучвания сектор, както и обработен нумизматичният материал. На П. Гест изказвам своята благодарност за безупречната професионална работа.

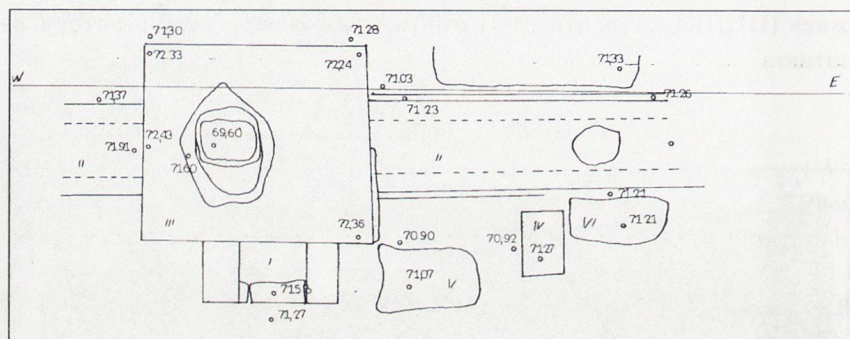
¹⁵ Приложените планове и чертежи са изготвени от Светлозар Бояджиев (НИПК), студенти от Нотингамския университет и автора на статията.

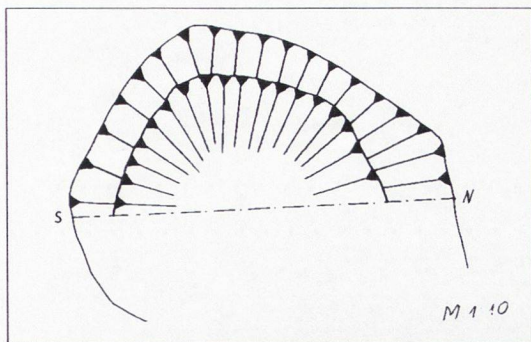
Обр. 1. Сектор 1 – профил север – юг

Обр. 2. Сектор 2 – профил север – юг

Обр. 3. Сектор 2 – план на централната част – I Ранен постамент
II Канал
III Каменно съоръжение
IV Блок с халка
V Горели петна
VI Хоросаново бъркало

Обр. 4. Яма с кръгла форма в сектор 2 – I-ви строителен период на ареята